

Написане лишається

**ВОЛОДИМИР ТА РОЗАЛІЯ ВИННИЧЕНКИ:
РОДИННЕ ЛИСТУВАННЯ (1921 – 1949 РОКИ)¹**

**1935 рік
№353**

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен¹ – Париж]

[8 квітня 1935]

Mougins, 8–IV–35

Тихо-тихо в нашій хатині. Повечеряв і пишу листи в себе. За вікном крикає жабка. Гавка сусідський собака.

Я зайшов у Каніві² до Azur Sanitaire³, щоб умовитись з ним про викуп векселя, а він саме збирався їхати до нас, – я знову зробив помилку в чеку (забув, пропустив сотні вписати). Ми поїхали разом до нас на його машині й ми обмінялися документами, я дав йому ще один чек, а він мені дав листа, що вексель не буде нам пред'явлений. Таким чином, з Azur'ом все вже покінчено.

Тоскно, порожньо, самотно. Над головою бігають пацюки й вони мені милі тим, що бігали й тоді, коли ти була з нами. Тепер ти десь їдеш у потязі, повечерявши яблуком і оранжом. (Щоб не дуже від тебе сьогодні відріжняться, я теж повечеряв скромно: трошки редиски, трошки салати з обіду, яблуко, оранж та й годі. Навіть чаю не пив).

Зараз піду спати. Хай тобі буде добре, бадьоро і щасливо на душі там, де ти еси в цей мент, моя єдина! До завтра!

8 з[один] ранку.

Півтори години працював на жасміні з Жаном⁴. Тепер у нас перерва на сніданок. Ранок сонячний, тихий, величний. І ти десь все їдеш оце в душному вагоні, під сірим небом, стомлена. Голубонько моя прекрасна, прости мені найменчий і найбільший біль, який я тобі даю, не з своєї злої волі, а з свого проклятого характеру, з яким так борюся. Та, мені щось здається, що сталася криза і більше не буде таких вибухів, а головне таких виявів. Ну, треба кінчати та йти на роботу.

Обнімаю тебе всією душою!

Привіт Жанні⁵ й дітям!

[Лист адресований: *Madame J. Handel pour R. V. 12, Av. du Parc de Montsou⁶* (далі обірано) *Paris XIV*]

№354

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – “Закуток”, Мужен]

[8 квітня 1935]

Потяг, 7 з. ранку.

Мій Ясний,

ще дві години й ми будемо в Парижі! Не дивлячись на неможливість простягнути ноги – я спала й почуваю себе чудесно! Мусила змінити купе, бо те було для курців.

¹Продовження. Початок див.: Слово і Час. – 2015. – №1–12; 2016. – №1–11; 2017. – №1, 6–7.

Вперше почула вияв ксенофобії. Ворожість одної жінки все ж таки отруює гармонію настрою. Ця ворожість як еманация радія непереривна та пекуча. Ну, та хай їх біс! Іде дощ, сіро, холодно. Я сподіваюся, що й дома йде дощ, що не треба буде поливати наш город, що там затишно й добре працюється. Неймовірним здається, що я не можу підійти до тебе, або покликати вниз! Трошки сумно, непокоїно, страшно, що не полагаю наші справи як слід. [Всі кинулися купувати каву, але я ні. З якої річи, в мене є яблука, ще хліб, оранжі. Вчора зїла два фрукти і більше нічого, тому то й почуваю себе добре, а вони хай напиваються.] Дивує мене рівнина полей; дерева голі стоять і ніжні сходи. На зупинках чути соловейка й здається, що він теж їде потягом з нами.

Потяг їде рівно, навіть писати можна. Може завтра ти одержиш цього листа й відповіси мені? Вже треба мати від тебе частинку. Щоб легко й ясно жилося, треба ні на хвилинку не розривати контакту з тобою.

Як пройшла ніч? Як ти себе почуваєш і як ніжка твоя? Я забула сказати, що є редиска на столі в кухні та маслини в плякарі¹. Коли б тільки вітер припинився, щоб тобі було затишно! Чи не забудеш ти закрити наши дині та кавуни на ніч? Як бачиш, всі мої думки ще вдома. Як приїду, піду просто в будинок, мушу здати собі справу, в якому він стані.

Що за чудесна країна, в якій ми живемо тепер. От тільки коли можна дати собі відпочити, яскраво побачити ріжницю. Радій з нашого сонця, мій любий, але не надуживай ним, та не забувай за мене й пиши. Чуеш! Я всі твої накази твердо пам'ятаю, а все ж [далі дописано над текстом і зліва першої сторінки:] хочу мати їх на письмі. Пригортаюся до тебе з сумом і ніжністю. Твоя.

[Лист адресований:] Monsiенr Vinnitchenko "Zakoutok" Mougins (A. Mar.)

[Зворотна адреса:] Exp: R. Vinnitchenko M.me Handel 12 Av. du Park Montsouris Paris 14.

№355

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – "Закуток", Мужен]

[9 квітня 1935]

9, вторнік.

Мій Любий,

я сижу в Анжеліки¹ після чаю, в затишній, милій кімнатці. Тут тепло, тихо. Цілий ранок та по обіді бігала. Все такі сумні враження, коли б ти знав! Жанна зустріла, як в пустелі воду, але в поганому вона стані. Та я сподіваюся, що їй стане краще. Будинок нічого. Я гадала, що буде гірше, але треба чистити, особливо для найму. Була вже в бюро. Кажуть, що продати можна, значно зменшивши ціну. Що ж до найму, то тисяч за 9 можна спробувать. Це ще перші інформації я тобі пишу. Завтра зранку буду шукати та питати далі.

Мені дуже сумно, мій Ді дорогий. Сумно за тобою до болю, за нашою самотністю... Я ще не бачила Гл[уціє]. Звонила, але їх немає, а без попередження я не піду.

Житиму в Жанни, може й нічого це буде.

Чекаю від тебе листа з наказами, хоч я, здається, все пам'ятаю. Написала Torten'у² щоб побачитись в п'ятницю вранці. Може це втома, але Париж нічого мені не говорить.

А ти? Як то тобі самому, радість ти моя? Може, змінилася погода? А тут сьгодні тепло, й я в шубці не мерзну, а как раз обратно.

Я кінчаю листа з ніжним сумом, радістю, що тобі не дуже сумно.

Пригортаюся до тебе всією душею. Твоя бідна, розгублена, самотня, віддана Майка.

Я бачила Anne Blanche³ й узнала про Жад⁴ дуже складні та сумні річи.

В'яви собі, що Ondin – це її другий чоловік. Першого вона покинула з дитиною, хлопчиком. За Ondin'а вийшла заміж. Тепер у Парижі тужить за дитиною страшенно. Здорв'я немає. Anne Blanche каже, що курила опій і цим себе знищила. Прохала не казати Жад, що це все розповіла. покинула першого багатого чоловіка, а новий не

має грошей. Самий звичайнісенький буржуазний француз. Що ти на це все скажеш? І все ж таки є щось в цьому сумбурі більшого за простий спосіб улаштуватись: сама Anne Blanche вважає, що Жад не довговічна, зпалить себе за пару років.

Бідне Жабиня!

Анжел[іка] посилає тобі сердечний щирий привіт. Говорить зараз по телеф[ону] по-англійськи з дуже сильним акцентом, навіть мені чутно.

Будь здоровий, спокійний, спокійний.

На добраніч, завтра напишу ще. Трудно розстаєватись з тобою, мій Дітьонок ясний.

Твоя.

№356

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – “Закуток”, Мужен]

[10 квітня 1935]

Paris, le 10 – IV.

Доброго ранку!

Починаючи день, мушу з тобою побалакати. Ніч провела в Jeapp'и. Заснула о 1⁰, але прокидалася о 4⁰ з тоскою за тобою неймовірною! Що це з моїми нервами, не знаю, але трудно мені.

Це негарно з мого боку писати такі річи, але ти все й сам добре розумієш.

Телефонувала Марусині¹. Вона страшенно зраділа; я мушу оселитись у ніх, бо инакше вони образяться.... Не знаю, чи це зроблю, але побачу їх сьогодні неодмінно. От моє підозріння й не справдилося. Вони, здається, лишаються обоє до осені. Напишу докладно пізніше.

Зараз іду по справах. Все мене зачипає тут, неначе вперше в Парижі. Цікаво, що таке (зміншене, звичайно), почування бувало в мене, коли ти виїздив на острів, а я лишалася сама. Мій любий, мені хочеться, щоб ти почув, зрозумів те, що я зараз почуваю. Як я безмежно тужу за тобою, як я мушу зтримувати себе, щоб не кинути всього й не повернути зараз же. Ти повинен частіше висилати мене, бо що ж то це буде з часом!...

Мушу бігти. До вечора, мій єдиний.

Напиши мені, щоб мені стало легче.

Твоя

Вибач за ці ламентациї, дитинонько, але воно так є, що ж робити!

№357

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – “Закуток”, Мужен]

[11 квітня 1935]

Четвер, рано

Ти написав мені, хоч я цього й не заслужила! Не треба ні в чому дорікати собі, мій Ясний. Це я мушу прохати в тебе простити мені. Мій ніжний, мій спокій, мій сенс і зміст життя. Знаю, що нігде не можу почувати себе спокійною, радісною, без тебе. Що ж мені робити – так є і я в тому не винна. Це якісь чари... наводження, може, але туга моя не згаєє... Я навіть нічого не можу нікому дати своєю присутністю, неначе душу з мене винули та пустили мене таку по світі. Отце сповідь того, що діється всередині мене, а зовні я як усі: хожу, роблю, балакаю з людьми. Була в Глущі: вони дуже милі, теплі, уважні, оскільки вони на це здатні, але я відчуваю вже віддаленість нашу, щось органічно далеке, як люди іншої раси. Вони ідуть восени вдвох. Резонів багато, головне те, що їй можуть потім “забути” тут, а разом вони матимуть величезну знижку на подорож.

Я гадаю все ж таки, що до нас вони не приїдуть. Я, в кожному разі, прохати не буду. Обіцяю, ти не бійся. Говорила з Simon'ом. Він каже, що дуже можливо, що в його буде для мене робота. Дав мені адресу лікаря в Antibes¹. Може, пришло когось з хворих в наши края під мою опіку.

От було б чудово! Це в мільйон разів краще, ніж їхати сюди. А такі випадки трапляються, тільки треба мати терпіння.

Сказати тобі, що я почуваю себе тут гарно я, по совісти, не можу. Я б відчувала все навкруги цілком інакше, будь ти тут. Але без тебе я як без очей, без рук, вух, мозку, без всього, що в стані дати нам радість. Це ненормально – але це так.

Пригортаюсь до тебе душею. Бажаю тобі ясности, затишку, рівноваги сил дієвої та всякої.

До побачення, мій!

Твоя

№358

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – “Закуток”, Мужен]

[12 квітня 1935]

Пятниця, вечір

Мій рідний,

я розвиваю максимум енергії: вже мала людей, що цікавляться будинком, і навіть для того, щоб купити. Якщо завтра не матиму від них негативної відповіді – не зможу виїхати завтра, як би хотіла, але муситиму чекати, бо людина, очевидно, цікавиться “всерьез”. Ох, коли б дійсно це трапилось. От було б щастя!

Але мені треба ще якийсь час сидіти тут без тебе. Чи ти в’являєш, як це мені тяжко? Здається, вперше я так себе почуваю в розлуці. Коли б я завтра не виїхала, то попереджу тебе, щоб ти не їздив дурно до Каніва.

Але я б хотіла, щоб ти не працював цілий день, я боюся твоєї перевтоми. Ти, напевно, мало та не як слід їси, мало спиш, перебіраєш сонця. Невже ж ти не можеш працювати менше та одягненим? Радість моя, постарайся бути більш уважним до себе, ніж до жасминів. Прошу, благаю тебе задля мого спокою, моєї радості. Добре? Вночі я лежу й в’являю собі наш дім і тебе. Мене обхоплює невимовна гаряча ніжність і вдячність. Я ніколи не буду егоїсткою, якою була до сього часу. Я тепер багато дечого зрозуміла. Але тільки одне я прохаю в долі – щоб ти був здоровий, щоб тобі було легко та радісно.

Знову трапилась замітка про Інтернаціон[альний] Конкурс роману, але поки ще це тільки проект. Треба все ж таки готуватися до нього!

З болем мушу сказати, що не знайшли твого зшитку на острові. Значить, він повинен бути десь в наших річах. Загинути він не міг. Я питала Глуца й той сказав, що все обійшов і нічого з книжок або зшитків не могло бути забуто. Я знову все передивлюся, як приїду, а коли не знайдемо, я випишу все сама на машинці. Це можливо, правда?

Спасибі тобі за листа, – я одержала обидва в Жапп’у. І стало мені тепло і серце забилося інакше. Воно в мене чогось трепочеться тут.

Так наша чорнявочка з кафе не справжня женка? Мені здається, що ти помиляєшся. Цього не може бути!

Ти вже чекаєш на мене, а я не брала плацкарти, бо не певна, чи виїду. Завтра рано це повинно вияснитись. Та пара, що бачила будинок, має приїхати ще раз, якщо її це цікавить по-справжньому, і через те попередить. Тоді я тебе сповіщу телеграмою. До завтра, моя дитино рідна.

Твоя

№359

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – “Закуток”, Мужен]

[13 квітня 1935]

Субота

Ді мій!

Тільки що послала тобі попередження, що мушу лишитись до понеділка. Вони мають оглянути будинок з архитект[ором]–родичем, що приїде задля цього до Парижу. Будуть в будинку в понеділок вранці. Значить, я знатиму свою долю після їхньої візити.

А раптом куплять?! Вже будує плани, як викличу тебе сюди й ми поживемо тут разом, бо не можу без тебе. Не хочу й не можу. До завтра, мій.

Твоя Майка

[Закрита листівка]

№360

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен – Париж]

[8 жовтня 1935]

Mougins, 8–X–35

Голубонько моя рідна, нема нічого нового в мене, все так само скучаю за тобою, така сама порожнеча без тебе, так само жду дня, коли ти приїдеш, і я почну жити як слід. І так само стріляють, вибухають наші пляшки, от навіть у цей мент як пишу цього листа, чую, як вибухають вони одна за одною, наче там Мусоліні ще один фронт розпочав.

Не знаю, чи ти одержиш цього листа? Через те й писати якось не хочеться.

У нас нарешті сонце. Чи надовго?

Вчора я пішки ходив у Канів, сидів коло моря, згадував, думав і уявляв, що ти могла робити в той мент.

А вночі, як звичайно, стріляли пляшки. Зараз іду працювати. Цікаво-цікаво мені, як виясниш ти питання з перекладом Жанни. Ну, та завтра довідаюсь. О, знову вибух пляшки. На жаль, їх ще з двадцять лишається. Чи встигнуть вони всі полускатись до твого приїзду? Коли б уже полускались, щоб не було тобі цієї приємности чути ці вибухи.

Прийшов Воно! і я йому показав результати його поради. Він каже, що нічого не розуміє, – адже він і всі інші так само робили й нічого такого, як у нас, у них не було. Може, це “духи” навмисне нам таке вчиняють, щоб повчити нас послідовності?

Ну, хай же тобі буде гарно й щасливо на душі, моя єдина. Elle est belle!

Твій

[Під текстом першої сторінки листа, перевернувши аркуш, дописано:] *Розуміється, всім сердечний привіт од мене!*

№361

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Єр – “Закуток”, Мужен]

[10 грудня 1935]

Nyires, 10–XII

Мій любий!

Тепер 2 година. Ми поснідали, діти пішли до школи, J[анне] спочиває, а я балакаю з тобою.

В’являю собі, що ти сидиш на сонечку, жмуришся від його й читаєш газету. В’являю твої очі, чоло, руки, жести, голос, все, що так безмежно близьке, таке моє, таке прекрасне для мене, краще за все, що існує на світі. Коли вчора побачила зменшенну твою постать з піднятою рукою, щось міцно взяло моє серце в тіскі й довго-довго тримало так. І було й тужно до болю й ніжно-солодко й ще якось, чого не можна зхопити та знайти назву. Думка й тепер не одривається від тебе й слідкує за всім, що ти робиш. Хай тобі буде повно, спокійно, затишно від моєї постійної близости до тебе. Так, мій ясний? Яка я рада, що сьогодні сонце, тобі повинно бути легше від його, правда?

Тут була велика радість. Мене зустріли, як визволенницю, навіть з деяким “трепетом”, як щось, що має зверхприродну силу й могутність. Сьогодні ми повинні вийти, й це ціла подія, на яку J[анне] не легко згодиться. Цілий ранок ішло підготовче бомбардування її бідної психіки, ще не відомо, з яким результатом. І фізично вона не в доброму стані. Багато є роботи, аби вистарчило інтуїції, чулості, хисту. Це свого роду мистецтво й ніяк не наука (сухість, точність

законів, непохитність методів). Поможі мені, мій Ясний! Необхідно допомогти їй. Від цього залежить цілих 3 долі.

Про працю була вже розмова. Вона дуже хоче зробити її гарно, й я сподіваюсь, що зробить.

Дивно, що сама я хвилююся. Цього раніше не бувало. Чи це не є непевність в своїх силах?!! Сподіваюся, що ні. Тут тепло в помешканню. В мене маленька затишна хата. Робила гімнастику, обливалася в ванні, добре, хоч і не дуже багато, спала. Почуваю себе фізично свіжою, сильною. От і все, що можу сказати про “зовнішні” ознаки свого я.

Завтра рахую на листа від тебе з точними, докладними описами твого дня, стану, праці, їжи, думок.

Чую тебе так, неначе рука моя лежить коло твого серця та слухає його биїння. Будь здоровий, ясний, мій єдиний!

Твій Майкел

№362

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Єр – “Закуток”, Мужен]

[11 грудня 1935]

Hyères, 11–XII

Мій любий,

спасибі тобі за бадьорого листика. *Oui, elle est belle! Elle doit l'être*¹. Для мене велика радість, що можу тебе в'являти, слідкувати за тобою. Це робить віддалення менш помітним, майже можливим здається доторкнутися до тебе!

От і день пройшов. *J[anne]* вийшла зо мною вчора. Ми гуляли 1 ½ *г[одини]* майже без жаху, але сьогодні були страшні сні й вся вона як розп'ята. По обіді починаю лікування (огляд фізичного стану, може масаж і *t[ake]* *и[нше]*), а потім і аналізи. Переклад ще не дивилися, але вже обмірковували, що і як має вона перекладати. Ставиться до праці скрупульозно, совісно. Питала, чи ти приїдеш. Я одповіла, як було в нас умовлено.

Почуваю себе добре, свіжою, повною енергії. Їм значно менше, ніж вдома, але все хороші річі й це мені на користь. Постійний апетит і легкість на шлунку. *J[anne]* каже, що в мене дуже гарний вигляд (*très reposée*)² й питає, чи я вже зробила *beauté*³, а я ще й не вмивалася. От тобі!

Зараз піду в комісаріат і вкину листа, може, ти вже одержав мого? Мій любий синока, мій рідний дитинчонок, цілую твої бідні, побиті (бо я певна, що вони побиті вже сьогодні, бо черевики латав) рученята та пригортаюся до самого твого серця.

Твій Майкел!

№363

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Єр – “Закуток”, Мужен]

[12 грудня 1935]

Hyères, 12–XII

Мій рідний,

одержала всі твої посилочки! Яка радість тримати в руках чудесні рядки твої. Навіть сама адреса, написана тобою, дає спокій та радість.

Мені здається, що ми вже не можемо прийняти пропозицію *Жюльєти*¹. Як же одібрати переклад у *Janne*. Як мені раптом покинути її лікування, бо ти ж не можеш кликати *Н. Л.*², коли ти дома сам!! Коли б ця пропозиція прийшла раніше, може б ми і подумали, хоч перспектива жити з людиною абсолютно інших смаків, поглядів тощо не може бути для тебе приємною. Може я помиляюся? Мені здається, що тобі ця думка не неприємна. Є в твоєму листі хитання, чи це мені тільки так здається? Напиши мені, чи ти вже відповів *J[uliette]* і що саме, бо я теж мушу йти

написати. Я б їй написала, що дуже жалкую, але вже змінити нічого не можна, бо й я не вдома.

Лист від Жад, справді, дивний. Але, може, крім практичної мети, за яку ти згадуєш, є в неї до нас і щось інше, трошки прив'язанності, вдячності до тебе за поміч, за затвердження її *personalité*³? Я маю нахил так оцінювати її листа. З ким може вона поділитися своєю радістю, гордістю від появи книжки⁴, як не з тобою, своїм хрещеним в літературі батьком? Вона знає, що ти щиро будеш радий її успіху. Бідна жіночка, мало в неї справжнього щастя, мало радісних перспектив, не треба до неї бути дуже строгими. Якщо й є в неї, як в кожній людині, що не певна в своїх силах, є потреба в роздмухованні своїх якостей, щоб затвердити себе перед Іваницим⁵, то це ж простимо...

Спасибі за гроши! Все ж таки 25 fr. виграла своїм останнім листом. Зараз же напишу, щоб вислала футро. Я скучила за ним трошки. Але тут ще не холодно й мого пальто цілком досить. Сьогодні знову чудовий день, повний сонця, без краплини вітру. Ти повинен працювати в дворі без нічого. Правда? Чи заспокоївся твій кашель? Чи досить ти їси? Раз ти сам пишеш, що значно зменшив, то я в'являю, як мало ти собі дозволяєш. Які твої вечері? Чи їси дудку салату, чи не голодний? Зо мною щось дивне, – я б їла цілий день без перерви. Це, напевно, зміна повітря, рух і зміна режиму до певної міри, боюся, щоб дуже не потовщати.

Моя хвора почуває себе краще психично. Вона вже виходить два рази на день, правда, не сама, але це ціла подія. Від позбавлення кави збільшилась слабкість, але це нічого, це добре. Я потрохи вхожу в її минуле. Якби ти знав, що це за дебри, що за жажлива плутанина. Батько – садист виразний. Ясно, що травм психичних було досхочу.

Переклад вже почала. Початок трудний, але праця захоплює [продовження – ліворуч від основного тексту цієї сторінки] її дуже. Трудно було б їй відмовитися од праці тепер. Вибач мені, мій єдиний, що [продовження – зліва від тексту третьої сторінки] завдала тобі клопоту з посилками, кремами! З глибокою ніжністю думаю про все, що тебе оточує [продовження над текстом другої сторінки, перевернувши аркуш] та прохаю річи бути до тебе добрими. [Зліва від тексту другої сторінки дописано:] Бувай здоровий, мій єдиний. Твоя К[оха]

№364

Розалія Яківна – Володимир Кирилович

[Єр – “Закуток”, Мужен]

[13 грудня 1935]

13–XII

Мій Ясний, так ти знайшов ажанди'?! С'est formidable! С'est presque tragique!¹² Дійсно, бідний Глуценко. Але я щаслива, що це так. Ти не в'являєш собі, яке це було для мене горе, я не могла тобі його показати, але часом вночі прокидалася з думкою про це. Не стільки навіть тих чисто художніх образів було шкода, як деталів тогочасного твого життя, праці, настроїв, навіть фізичних подробиць. Страшенно рада, що це є в нас, і зовсім не почуваю сорому перед Г[луценком]. Але на майбутнє це наука.

Ти не пишеш, чи вже відповів Jul[iette]. Я хотіла б знати, що саме. Коли ще ні, то не треба відповідати категорично. Хто знає, чи не трапиться чогось зі J[anne] або дїтьми, що стане на перешкоді її праці. Працює вона з побожною, з старанною шкільниці. Треба визнати, що переклад дається їй не дуже легко. Знання мови є, але немає звички до неї, бракує складних слів та виразів. За одне в кожному разі можна бути впевненими: подібності до перекладу це не матиме, а тим менше перекладу з рос[ійської]. Я служу за рапціонер³, але можу й не бути присутньою. Зараз сижу за одним столом з нею. У J[anne] щоби горять, рука бігає по папері з надзвичайною швидкістю, але раптом зупиняється – не знає слова, не певна. Початок завжди найтрудніша річ. Правда? Я зі заздростю дивлюся на її роботу. Чому я не знаю фр[анцузької] мови настільки, щоб перекладати? Звичайно, не

цю річ, але хоча б малі твої річи. Ні – це неможливо. По моїм повороті я приготую текстуальний переклад для Maratray'я⁴ неодмінно.

Спасибі тобі, моя радість, за те, що не дуже сумуєш. Трудно, я знаю, бо й сама відчуваю все те саме, що й ти, але... Ми мусимо тримати себе в руках і раз ми скоро знову будемо разом, то все можна витримати. Правда, мій голуб ясний?

Сьогодні день сірий, дощик, мряка, холодно. Ти вже не зможеш змотувати дроту, копати, бути надворі. Я боюся, що тобі холодно, не затишно. Дитинонько, якщо ти запалиш опал, то це не забере багато вуголю. J[anne] каже, що менш ніж[слово нерозбірливе]. Прошу тебе, серце, не скупитись і не мерзнути.

Я теж роблю гімнастику, хожу, беру не душ, але вроді.

Газ не йде в тебе тому, що один бутель не струшений, напевно. Спробуй ще раз. Перед від'їздом я один з них (лівий) закрутила. Як ти спиш? Як їси? Напиши докладно, чуєш?

Я думаю, що присутність H[іни]⁵ в нас була б для нас деякою практикою на майбутнє. Якщо прийдеться мати пансіонерів, то треба бути до них готовими.

Якщо я побачу, що J[anne] не швидко справляється з перекладом, – я буду настоювати на передачі його H[іні], бо, дійсно, умови для нас дуже вигідні. Вона, напевно, зробить роботу за якийсь місяць, а то й менше. Що ти гадаєш?

Я так боюся, що ми не все від нас залежне зробимо для успіху книги, що кидаюся у всі боки. В кожному разі, я особисто готова принести у жертву гарному перекладові багато різних моментів. Слідкую за працею J[anne]. Якщо вона мені здається занадто повільною, або хоч трохи сумнівною – зараз же зроблю свої висновки й буду діяти відповідно ним. Годі. –

Стан її трохи краще. Після припинення кави слабкість убійча, сонливість, почування нереальності. Тепер це минає поволі. Щодо аналізу, то зустрічаю виразне підсвідоме опертя... Не пам'ятаю, нічого не знаю, не знаю, не знаю... І так весь час. Розкопати, вивести на світ буде вельми трудно, але я настійно йду вперед.

Ти не писав мені про свій кашель. Чи зник він нарешті? Як відчуває себе твоя нервова система, чи чує вона, що буде сніг? Я сьогодні не зовсім на висоті.

Чи знайшов ти своє перо? Мого не чипай, бо поспуєш!!!

[На першій сторінці листа ліворуч від тексту написано:] Бачила тебе у сні, що ти вариш борщ і забув його на вогні через працю. Дивися!!

[Над текстом, перевернувши аркуш, дописано:] З ніжністю, з солодким сумом, з болем і з радістю думаю про тебе!

Твоя

Коментарі

№353

¹ Мужен – Мужён – муніципалітет у Франції у регіоні Прованс-Альпи-Лазурний берег, департамент Приморські Альпи (Альп-Марітім). Тут, на півдні Франції, Винниченко в липні 1934 р. купив омріяну землю і прожив останні 16 років свого життя.

Наприкінці 1933 р. Винниченко прийшов до остаточного висновку про необхідність придбати садибу для ведення господарства, яке забезпечило б його родину засобами для існування. Він почав вживати заходів, щоб продати свій будинок в Парижі або здати його в оренду, і разом з тим звернувся до багатьох агентів продажу маєтків за допомогою в придбанні садиби. Він оглянув кілька запропонованих йому будинків. В архіві серед листів за 1936 р. збереглися дві недатовані записки Винниченка на обірваних листках, які, виходячи з контексту, відносяться до періоду пошуку маєтку. В одній написано: "Оце тільки що бачив "Hotel-Jdeal" (Mag. дав адресу). Досить гарне, на мою думку, приміщення для скромного пансіона" (Maison-retraite) [Далі текст обірвано]. [Maison-retraite – maison de retraite – місце для колективного проживання осіб літнього віку, тобто будинок пристарілих].

Друга записка такого змісту: "22 кімнати. Невеликі, але пристойні. Їдальня велика, але салону майже немає. – Сижу в Café Palace і "жуїрую" після проходки в добрі 2 ½ години. Без тебе досить порожньо, Кохонько".

Розалія Яківна згадувала, що після численних оглядин в околиці комуни Мужен, “агент для продажу маєтків показав і майбутній “Закуток”. При першому погляді на будинок та околиці Винниченко вирішив маєток придбати. Ціна його була мала, бо будинок був у дуже зруйнованому стані, а земля майже не оброблена. Офіційна ціна була 40 000 франків. При купівлі готівкою заплачено 13 000 франків. Що ж торкається решти суми – 27 000 франків, то на неї видали гіпотечку, яку треба було виплатити впродовж п’яти років і платити 5 % річно” (Цит. за: *Подольак Б.* Остання резиденція В. Винниченка (“Закуток” та його історія: 1934–1951 рр.) // *Володимир Винниченко* (Статті й матеріали). – Нью-Йорк, 1953 / Українська Вільна Академія наук у США. Комісія для охорони і збереження літературної та мистецької спадщини В. Винниченка. – С. 21.

Старий занедбаний будинок, якому було близько 250 років, потребував великої перебудови, бо раніше в ньому була пекарня, яка постачала хліб та інше печиво на все село й навколишні дачі, й місцеві жителі називали його “де Фур” – “пічний”. Землі біля будинку було 1 гектар 700 сантиметрів: кілька ділянок городу та сад. Винниченки планували, що, обробляючи цю землю і реалізуючи надлишок продукції, їм вдасться поступово виплатити борг за садибу. Садибу назвали по-українськи: “Закуток”, і ця назва незабаром з’явилася на поштовій мапі Франції. Ще до переїзду на нове місце, плануючи організацію там свого життя, В. Винниченко записав у щоденнику 22 серпня 1934 р.: “Постанова: наш Закуток повинен бути місцем праці й здоров’я не тільки для нас, але й для всякого, хто житиме в ньому. Через те всякий гість, якого ми запросимо чи який сам навалиться на нас, повинен приймати наш спосіб життя, себто годуватися тільки фруктами та сирію городиною і працювати в саду чи на городі не менше 4–5 год. на день (для слабосилих) і по 5–6 годин для здорових. Хто не може прийняти такої конституції, той не може бути мешканцем Закутка навіть на один день” (*Винниченко В.* Щоденники / Упоряд. Г. Сиваченко // *Київська старовина*. – 2000. – № 6. – С. 87 – 88).

3 жовтня 1934 року В. Винниченко записав у щоденнику: “Виїзд з Парижу” (*Там само*. – С. 88).

² *зайшов у Каніве* – Каневом В. Винниченко називав Канни (фр. Cannes) — місто і комуна на південному сході Франції, в регіоні Прованс – Альпи – Лазурний Берег, департамент Приморські Альпи, округ Грас, один з найвідоміших і найпопулярніших курортів Лазурного Берега, нині знаменитий своїми кінофестивалями..

³ *Azur Sanitaire* – Очевидно, йдеться про представника фірми, яка займається обладнанням ванних і туалетних кімнат.

⁴ *працював на жасміні з Жаном* – Жан – Очевидно, муженький сусід Винниченка.

⁵ *Привіт Жанні* – Жанна Гандель – добра знайома Винниченків, у якої жила Розалія Яківна, приїжджаючи до Парижа. Вона перекладала твори В. Винниченка французькою мовою.

⁶ *Parc de Montsou* – Парк Монсурі – публічний сад, розміщений у кварталі, що має таку саму назву, у 14 арондісмані, в південній частині Парижа.

№354

¹ *маслини в плякарі* – placard (фр.) – шафа на стіні.

№355

¹ *я сижу в Анжелікі* – Анжеліка – паризька знайома Винниченків.

² *Написала Torten’у* – Особу не встановлено.

³ *Anne Blanche* – Особу не встановлено.

⁴ *узнала про Жад* – Ідеться про Софію Яблонську.

№356

¹ *Телефонувала Марусині* – Ідеться про Марію Глущенко.

№357

¹ Дав мені адресу лікаря в Antibes – Антіб (фр. Antibes) – комуна на південному сході Франції в регіоні Прованс – Альпи – Лазурний берег, департамент Приморські Альпи, округ Грас.

№358

¹ *Знову трапилась замітка про Інтернаціон[альний] Конкурс роману, але поки ще це тільки проєкт. Треба все ж таки готуватися до нього.* – На конкурс В. Винниченко подав роман “Вічний імператив”, хоч сам сумнівався в тому, що цей твір буде відібраний літературним журі. У його щоденниковому запису від 28–30 травня 1936 року зазначено: “Розвиток думок про “В[ічний] І[мператив]”. Досить невесела реакція. Через що я в’явив собі, що літературне журі для світового конкурсу, коли воно навіть чесно й безсторонньо читатиме рукопис. Через що воно зверне особливу увагу на думки “В. І.”, через що воно визнає рацію за ними і захопить як так, що вважатиме за можливе їхню репрезентацію як оцінки французької культурної передової суспільності? Через що воно знайде форму “В. І.” цікавою, через що дію – захоплюючою і факти – характерними? Чому не в’явити того, що є нормальніше для сучасного менту, що виявилось у цього доглядача музею, що виявляється у величезної більшості французької інтелігенції, а саме: цілковите припадання до ніг самодержавія Сталіна. А коли так, то які

ж підстави гадати, що журі вибере для конкурсу від Франції ту річ, яка так непоштиво, так усупереч всяким припаданням розглядає сталінізм і мускетеризм?” [Мускетеризм (від фр. *mouscoutaire* – московський) – москвофільство. – Прим. Г. Сиваченко].

А в щоденниковому запису від 12–13 червня В. Винниченко занотував, що рукопис “Вічного Імперативу” йому повертається, а для конкурсу вибрано соціальний роман відомої феміністки Луїзи Вейс. (Винниченко В. Щоденники / Упоряд. Г. Сиваченко // *Київська старовина*. – 2000. – №6. – С. 95).

№360

¹ *Прийшов Bovo* – Сусід Винниченка в Мужені.

№362

¹ *Oui, elle est belle! Elle doit l'être* (фр.) – Так, воно гарне! Воно мусить бути таким!

² *très reposée* (фр.) – добре відпочила.

³ *чи я вже зробила beauté* – *beauté* (фр.) – краса. Тобто, чи навела красу.

№363

¹ *пропозицію Жюльєти* – Жюльєта – паризька знайома Винниченків.

² *кликати Н. Л.* – Розшифрувати ініціали і встановити особу не вдалося.

³ *за затвердження її personalité* – *personnalité* (фр.) – особистість, індивідуальність.

⁴ *появи книжки* – Можливо, йдеться про книжку Софії Яблонської “Чар Марокко”, видану у Львові 1932 р.

⁵ *щоб затвердити себе перед Іванищом* – Іванище (бог Іванище) – прозивна назва народу (Прим. Г. Сиваченко).

№364

¹ *так ти знайшов ажанди* – *agenda* (фр.) – записна книжка на щодень.

Йдеться про два щоденники Винниченка, які зникли під час переїзду з Парижа до Мужена. Запідозрили, що їх украв М. Глущенко. В. Винниченко записав у щоденнику 15 липня 1935 року: “Констатовано пропажу ще двох щоденників (за 1927 і 1928). Підозріння впало на Глущенка. Ніхто, крім нього, не міг цього зробити, ні одна душа до кн[иг] не могла підступитися. Він під час перевозу меблів був у кабінеті, одчинив стола і вкрав. Для чого? Щоб дати ГПУ? – Треба написати йому негайно листа. Але лист вийшов такий “странний”, що, як сказала Коха, після нього треба тільки застрелитись. І це зупинило відсилку його. Але це не розв’язало питання: Глуш чи не Глуш украв. І коли так, то для чого? Для ГПУ чи для себе, щоб потім використовувати?” (Винниченко В. Щоденники // *Київська старовина*. – 2000. – №6. – С. 91–92).

Отже, щоденники було знайдено, але важливо підкреслити, що Винниченко підозрював Глущенка в можливості співробітництва з ДПУ. А невідправлений лист до Глущенка, про який згадує Винниченко, був виявлений у фонді В. Винниченка (Вох 28) в архіві Колумбійського університету [тепер фонд В. Винниченка – в Архіві-музеї ім. Д. Антоновича ВУАН (США)] й опублікований В. Брюховецьким

(*Брюховецький В. Factum est factum* : біобібліобриуkhiя. – Київ: ВД “Києво-Могилянська Академія”, 2010. – С. 244–247).

Подаю текст листа повністю.

НЕНАДІСЛАНИЙ ЛИСТ В. ВИННИЧЕНКА М. ГЛУЩЕНКУ

Мужен. 19–VII–35

Мы до последних дней с напряжением и даже некоторым волнением ждали, Николай Петрович, Вашего письма. Не содержание его, конечно, нас волновало, а самый факт написания письма: хватит ли у Вас, наконец, ... не мужества (какое же тут мужество, тут, за-границей), а чуточку простого элементарного чувства... ну, хоть порядочности? – Нет, вы не написали, не хватило даже этой чуточки. И этот факт обрисовал Вас нам, скорее dokonчил Ваш рисунок, с жуткой отчётливостью и беспощадностью. Он выдвинул на свет и обнажил все те Ваши качества, которые мы, хотя всегда и чувствовали и иногда пробовали побороть в Вас, но на которые в общем, по малодушию вероятно, либо по сентиментальной снисходительности, старались закрывать глаза как закрывают глаза на недостатки брата, трудно исправимые. Но этот факт с такой силой давил по нашему сознанию, что больше закрывать глаза мы не можем, мы принуждены видеть Вас полным взором, во всём Вашем облике. И это видение, надо сказать, довольно тягостное.

Да, Николай Петрович, в этом молчании, в этом явном избегании писать нам Вы проявляете, как вам вероятно хочется думать, только осторожность. Осторожность, конечно, вещь полезная, а порой совсем необходимая. Но когда она переходит меры и не имеет достаточного смысла, она тогда называется просто: т р у с о с т ь ю. Ваша осторожность как раз такая, и переходит всякую меру, и не имеет никакого достаточного смысла. Вы просто слепо и тупо боитесь, что начальство узнает о том, что Вы состояли в переписке с нами перед самым отъездом в СССР. Но какой же здесь смысл этого страха? Кто Вы такой? Ведь Вы не член

партии, которым и н о г д а запрещается иметь личные сношения с врагами революции, социализма, коммунизма и советской власти.

Вы – простой обыватель, спец, нужный в Москве, вы – рядовой подданный СССР. Это во первых. А во вторых, мы – старые революционеры, социалисты, коммунисты, защитники всегда и везде СССР и советской власти, несмотря на глупости, ошибки, несправедливости этой самой власти по отношению к нам. Да и само начальство, мне помнится по Вашим словам, разрешило Вам сношения с нами. – Чего же Вы, в сущности, так боитесь не в меру и без смысла? – Кроме того, мы – люди, которые, как Вы сами признавали, помогли Вам стать тем, чем Вы есть теперь, которые прожили с Вами отрезок жизни в десять лет, которые все эти десять лет искренно старались делать Вам добро и бороться со злом вокруг Вас и в Вас самих, как мы это Ches[т]но понимали, желая Вам всегда блага. Мы, наконец, люди, которых Вы и Ваша жена совсем недавно называли самыми близкими людьми за границей. И вот по отношению к этим людям Вы проявляете эту самую безмерную бессмысленную “осторожность”. Почему? – Потому, что Вы думаете, что всё ж таки, кто знает, а вдруг каким-нибудь чудом и т. д. Никакого собственно риска нет, даже если б начальство и узнало, что Вы перед отъездом написали несколько слов людям, которые Вам никогда никакого зла не хотели причинить, которые прожили с Вами десять лет, которые такие, мол, и такие в отношении революции и социализма. Вы слишком оскорбительного мнения о своём начальстве, Вы представляете его совершенно идиотским сборищем индивидов, жестоких и тупых. – Нет, Вы просто на минимальный риск, на минимальный, в Вашем даже только воображении, ущерб Вашему интересу не можете пойти. И вы трусливо, молча бегите от людей, которых Вы называли близкими и друзьями. И этот факт, повторяю, бьёт по нашему сознанию с такой силой, что заставляет нас раскрыть глаза и посмотреть уже раскрытыми глазами в свете прошлых всяческих фактов на весь Ваш моральный облик. И вот вывод из этого обзора, сделанный честно и с мучительным чувством грусти, таков, Николай Петрович.

Ваша религия, Николай Петрович, Ваши самое дорогое и “святое” – это деньги и материальный интерес. Вся Ваша жизнь построена на этой базе и всё проникнуто этой “материалистической” философией, все подчинено ему. И когда я теперь вспоминаю слова Маруси, которая когда-то утверждала, что ради материального интереса Вы готовы толкнуть её на проституцию, то теперь её слова не кажутся мне такими чудовищными, и я готов даже просить прощения у Маруси за то, что, оскорбившись за Вас, был иногда так резок с ней.

Я пишу Вам по-русски. Пишу так потому, что в глубине души, по совести, я не считаю Вас настоящим украинцем. Так, Вы называете себя иногда украинцем. Но опять таки на основании анализа всего прошлого, всех данных и наблюдений над Вами, я должен сказать, что называете Вы себя украинцем не всегда, не везде, не так, как должен называть себя член угнетенного коллектива, а только тогда и там, где это Вам выгодно, где это может принести Вам пользу, в большинстве случаев материальную. Где же Вам невыгодно, где хоть чуточку Вы рискуете своим интересом, там Вы не настаиваете на своём украинстве, Вы его “забываете”, Вы о нём послушененько замалчиваете и даже поддакиваете тем, которые не слишком почтительно отзываются о Вашем народе. И если Вам представится случай, когда надо будет выбирать между Вашей лично пользой, между Вашим интересом и принадлежностью к украинской национальности, Вы, конечно, отречётесь от национальности. – Вот Вы теперь едете в СССР. Едете только из расчёта, из материальных соображений. Никакие идейные соображения, никакие убеждения не играют тут никакой роли, потому что у Вас никаких убеждений и идейных установок не было никогда. И нет теперь. Да, Вы иногда высказываете всяческие советофильские убеждения и настроения, но это, конечно, как и всегда, только ради материального расчёта и выгод. Вы едете в Москву, а не на Украину. Едете, конечно, как русский и ни в коем случае не настаиваете на том, что Вы – украинец и желаете прежде всего служить своему коллективу, более бедному и нуждающемуся в силах. Куда там! Конечно, Вы никогда ни в какую ссылку не пойдёте за свои хотя бы кровные убеждения, и в этом отношении Вы, Маруся, можете быть совершенно спокойны, – он очень, очень “осторожен”, Ваш муж. И будьте спокойны за своё благополучие, Маруся (конечно, материальное), когда надо будет за это самое благополучие продать и предать свой национальный коллектив, Ваш муж это сделает с таким же успехом, как он это делает со своими близкими людьми и друзьями.

Но, Николай Петрович и Маруся, когда-нибудь вы, быть может, поймёте, что в жизни бывают и иные ценности, кроме материальных. И такие ценности, быть может, покажутся Вам дороже и ценней тех сребреников, в которые Вы теперь так верите. Да, для Вас высшая ценность жизни – деньги и Вы слушаетесь и повинуетесь, и служите только тем, кто Вам эти деньги даёт. Но и тут, Н[иколай] П[етрович], Вы не умеете соблюсти меры и смысла. Вы слушаетесь и служите слепо, раболепно и, собственно, очень... нерасчётливо. Ведь ничто не вечно, Н[иколай] П[етрович], в этой жизни, а в особенности такой бурной, как наша.

Не вечны “даже” те, которые Вам представляются такими всемогущими обладателями и раздавателями материальных благ. Дни этих всемогущих раздавателей благ сочтены, Николай Петрович, а с ними сочтены дни материальных выгод тех, кто распластывается перед ними только ради этих выгод. – Если Вы не прочли моё “Открытое письмо Сталину” (в последнем номере “Социалистического вестника”), прочтите, принесите ночью под полой, зажгите под одеялом свет и прочтите, но прочтите, это Вам будет полезно. К сожалению, я теперь ещё более, чем прежде, имею оснований утверждать то, что я в том письме сказал. – И помните, Николай Петрович, Ваше распластывание ради личных выгод и материальных интересов, Ваше продавание интересов национального (я уже не говорю о социальном, куда там вам!) не останется незамеченным теми, которые выхватят власть на Украине и во всём СССР у большевиков. Они очень и очень вспомнят Вам это и в особенности то, ради чего Вы так поступали. Те мстить будут жестоко и люто. И вот тогда, быть может, Вы поймёте, что в жизни бывает и иные ценности и интересы, иногда полезнее материальных... думаю, тогда будет слишком поздно. – Не знаю, принесёт ли какую пользу это моё настоящее письмо. Вы едете в страну, где обстоятельства жизни создают невероятно благоприятную почву для развития подобных Вашим качествам. Подхалимство, продажность, жадность к материальным благам, раболепство по отношению к раздавателям этих благ. Удержитесь ли Вы там на той наклонной плоскости, на которую уже здес вступили? Сомневаюсь. С большой грустью сомневаюсь.

Впрочем, мы хотим ухватиться хоть за соломинку. Есть у Вас одна черта Вашего характера: с а м о л ю б и е. Может быть, оно поможет Вам? Может быть, из самолюбия Вам станет стыдно и мерзко перед самим собой, когда Вы на основании честного, смелого анализа своих мыслей, чувств, поступков скажете самому себе: “Я – трус?! Я подхалим?! Я – предатель?! Я – продажный?!” Быть может, говорю, Вам станет стыдно и мерзко. Кто знает. А если так станет, это уже большой тормоз, чтобы не скатиться вниз. Попробуйте этот метод самоанализа, Николай Петрович. Попробуйте быть с самим собой честным, смелым, беспощадным до конца. Может, это принесёт Вам пользу, но иную, как Вы понимаете свои пользы, и даст Вам понятия об иных ценностях жизни.

Мне очень грустно, больно, тяжело писать Вам такое письмо. Но, будучи честным и с Вами и с самим собой, я не могу и не должен писать и н а ч е.

² *C'est formidable! C'est presque tragique!* (фр.) – Це здорово! Це майже трагічно!

³ *Я служу за пансіонер* – пансіонер від фр. *pensionnaire* – людина, яка живе на повному пансіоні.

⁴ для *Maratray'a* – Особа не встановлена.

⁵ присутність Н[іні] – Ідеться про знайому Винниченків, перекладачку.

Далі буде.

Упорядкування, примітки та коментарі

Надії Миронець.

Переклад текстів із французької

Зої Борисюк.

Отримано 18 травня 2017 р.

м. Київ